

Roger Scruton:
MI A KONZERVATIVIZMUS?

Ha egy konzervatívot a politikai meggyőződéséről kérdezzük, könnyen kaphatjuk válaszként, hogy nincs ilyen meggyőződése, sőt, a modernitás legsúlyosabb eltévelyedésének éppen azt tartja, hogy a politikát meggyőződés kérdéseként látja: mintha a politikai célok szintjén vissza lehetne nyerni azt a megnyugtató bizonyosságot, melyet hajdan a vallásos hit jelentett. Egy másik szempontból azonban a konzervativizmus mégiscsak hitrendszeren alapul, ám ez éppúgy ellentétes az elméletalkotással, mint a szocialista vagy a liberális politikai gyakorlattal.

Sokak szerint a konzervativizmus határozottan modern jelenség, melyet a gyökértelenség tudata és a lelki egyensúly megbomlása hívott életre. Egy bizonyos mértékig ugyanez elmondható a liberalizmusról és a szocializmusról is. Mindazonáltal jó okunk van feltételezni, hogy a konzervativizmus (ahogy azt itt és most értjük) reakcióként jelent meg: először is a francia forradalomra, majd pedig arra a forradalom által életre hívott hozzáállásra, amely az emberi boldogtalanság ellenszerét a nagyívű társadalmi átalakításban látja. Ez a hozzáállás nemcsak a forradalmárookra jellemző, hanem az alkotmányosan gondolkodó szocialistákra is, sőt még egyes, magukat liberálisnak nevező politikusokra is, akik a társadalmi átalakulás eszközét nem az erőszakos konfrontációban, hanem a jogban keresik. A konzervatívok szerint az államot addig fenyegeti a nyugtalanság nyavalyája, amíg az emberek társadalmi és politikai változásoktól remélnék megoldást olyan problémákra, amelyekre nem adható megoldás. A legitimitás érzése megkérdőjeleződik, elvesz a személyes felelősségvállalás; az intézmények, az elvárások és értékek elvesztik autoritásukat, mi pedig a kontinuitástól és a megszokott rendtől elszakítva – elbizonytalanodunk, ami újabb tápot ad az ellenséges indulatoknak.

Sok modern liberális osztja a konzervatívok ellenszenvét a szocializmussal és az állami bürokráciával szemben. A konzervatívok mércéjével mérve azonban a liberalizmus nem fektet kellő súlyt a legitimitás érzetének kialakítására, és érzéketlen a társadalmi összhang és elégedettség forrásai iránt. Ráadásul egy olyan elvont emancipáció elképzelés híve, amely veszélyezteti az engedelmességen alapuló valódi, konkrét szabadságot. A liberalizmus ezért képtelen hatékonyan fellépni a szocialista program kifogásolt pontjaival szemben: a liberálisok ellenségessége a „fennálló” rend és „hatalom” iránt végzetesen meggyengíti azokat a szokásokat, intézményeket és hatóságokat, amelyek megóvhatnának bennünket az új szocialista államtól. A konzervatív legfontosabb feladatának éppen a fennálló rend megőrzését tekinti, és a szocializmus alternatíváját a létező társadalmi rend konkrét realitásaiban keresi, nem pedig a szabadság absztrakt elképzelésében. A modern konzervativizmus nem véletlenül tekintette már első megnyilatkozásai óta – gondoljunk Hume és Burke írásaira – egyik legfontosabb, bár sajnálatosan paradox, törekvésének a szokások és az előítéletek védelmezését.

A modern konzervatív gondolkodás megértéséhez vezető első lépést a szemantikai higiénia következetes betartása jelenti. A politika nyelvét úton-útfélen oszlásnak indult elméletek és a belőlük származó lázas ideológiák mérgezik; az a szerző, aki nem kellő gonddal választja meg szavait, kénytelen lesz tapasztalni, hogy gondolatait félremagyarázzák és ellene fordítják. Intő példája ennek – mely a modern politika irányát is döntően befolyásolta – a „szocializmus” és a „kapitalizmus” kifejezések könnyelmű elfogadása, mint ellentétes társadalmi és politikai rendszerek megnevezései. Ennek a beszédmódnak az elfogadásával azt is elfogadjuk, hogy a társadalmi és politikai berendezkedések egymástól kölcsönösen függő részek rendszereként írhatók le; a szokások és intézmények a gazdasági „alap” függvényei; a „kapitalizmus” – azaz a beruházási tőke magánkézben való összpontosulása – megkülönböztető és meghatározó jegye annak a gazdasági rendszernek,

amelyben előfordul; és a „szocializmus” a maga rivális társadalmi és politikai rendszerével valódi és kivitelezhető alternatívát ír le.

Mindezen állítások hamisak – egy olyan elmélet terhe alatt nyögnek, amely már rendszeres kifejtése idején is halálos beteg volt –, és jelentőségüket többé-kevésbé elveszítették a mai világban. A társadalmi szokások, a politikai intézmények és a gazdasági tevékenység nem feltétlenül egyetlen rendszer részei, és nem engedelmessé válnak semmilyen ismert ok-okozati törvénynek. A modern nyugati gazdaságnak nem az a megkülönböztető jegye, hogy a tőke magánkézben van, hanem a szabadpiac létezése, amely egyrészt a tulajdonosi jogok törvényes szabályozásán, másrészt a vállalkozói közmorálon, felelősségvállaláson és a szerződéses kötelezettségek betartásán alapul. A „szocializmusról” és a „kapitalizmusról” úgy beszélni, mintha ezek alkotnák az emberiség előtt álló egyetlen döntő és kizárólagos választási lehetőséget, annyi, mint a történelmet átengedni a mítosznak, a kritikus értelmet a szellemidézésnek; Wittgenstein szavaival élve ez „az értelem nyelv általi megbabonázása”

A konzervatív hagyomány nagy gondolkodóinak tanulmányozása közben aligha kerülheti el az olvasó figyelmét az a körütekintés és biztonság, amellyel legtöbbször az írott szóval bánik. Burke, Tocqueville, Bradley, Eliot, Maitland és Weil nemcsak elegánsan írnak, de tisztában vannak az emberi szó súlyával is. Nyelvük kifinomultsága abból fakad, amiről írnak – társadalmi és politikai helyzetünk önmagában éppoly bonyolult és árnyalatokban gazdag, mint a leírásukhoz szükséges szavak. Feltűnő idegenkedésük az elméletektől, részben igazságtiszteltetésükből fakad, részben azzal függ össze, hogy óvakodnak elméleteket gyártani a tények megismerése előtt. A politika anyagát, mint élő anyagot közelítik meg, amelyet vétek áltudományos kategóriák mentén szétszabdalni. Ugyanis a konzervativizmus nem meglepő tehát, hogy azok, akik az ember természetéről és céljairól átfogó elméletet akarnak adni, mindig is türelmetlenek lesznek a konzervatív gondolkodással szemben, és a konzervatívok lelkiismeretességét csupán az érthetőségtől való beteges irtózásnak fogják látni. A konzervatív politikai felfogás megértése a hozzá nem ösztönösen vonzó számára mindig nehezebb lesz, mint a liberális vagy a szocialista felfogásé. Ugyanis a konzervativizmus nem törekszik rendszeralkotásra, és gondos nyelvhasználata sem fogja meggyőzni azokat, akik csak egy kidolgozott rendszer keretében megfogalmazott válaszokat tudnak elfogadni. A konzervatívok számára ez csak újabb érv az előítéletek mellett – az ösztönös erkölcsi érzék mellett, amely segít értelmesen cselekedni akkor is, ha cselekedeteink okát nem értjük.

A konzervativizmus modern formáinak megvitatását célszerű a szabadpiac fogalmának körüljárásával kezdenünk – nem mintha ez a konzervatív gondolkodás kulcsfogalma lenne, de sokan annak tartják. Van azonban egy másik, alaposabb indok is arra, hogy a kritikus fogalmak közül elsőként a piaccal foglalkozzunk, mégpedig az, hogy jól szemlélteti, mit is jelent a szemantikai higiénia követelménye, és hogy mennyire sorsdöntő az előítéletek birodalmát saját előítéleteink nélkül védelmezni.

A piac

Egyesek szerint a piac az elosztás és a csere leghatékonyabb formája – hosszú távon ez a forma szolgálja legjobban a közjót a legkisebb társadalmi költségek árán. Mások azzal kelnek védelmére, hogy a piac az emberi szabadság paradigmája, általa az emberek szabadon, saját érdekeiknek megfelelően cselekedve, olyan kedvező hatást érnek el, amely, Adam Smith híres szavaival, „nem állt szándékukban”.

A konzervatív gondolkodásban elfoglalt jelentős helyét Hayek részben annak köszönheti, hogy Adam Smith megérzéséből kiindulva eljutott egy másik, mélyebb megfigyeléshez. Hayek a piaccal látja a „társadalmi ismeretelmélet” paradigmáját – a társadalmi kapcsolatokban nélkülözhetetlen ismeretek táráját, amely csak az őt létrehozó

társadalmi gyakorlaton belül létezhet. Ez a gondolatmenet (amely Böhm-Bawerk és Michael Polanyi egymástól eltérően kifejtett elméleteiből származik) azt állítja, hogy az áru ára vagy értéke csakis a szabad csere körülményei között teljesen meghatározott: csakis ilyenkor hatékony kifejezője annak, hogy az emberek mekkora áldozatot hajlandók hozni egy bizonyos dolog megszerzése érdekében. A szabadpiacon az áru ára rendkívül összetett információt hordoz mindazok társadalmi viselkedésére vonatkozóan, akikhez az egyes vásárlókat gazdasági kapcsolat fűzi. A piaci beavatkozásnak pontosan ezen információ megőrzése a feltétele, hiszen valamennyi releváns emberi igény ismeretére szükség van hozzá. Amennyiben azonban egy átfogó terv keretében rögzítik az árakat, szabályozzák a munkát és meghatározzák az ellenszolgáltatásokat, akkor sem az árak, sem a bérek, sem a munkaidő nem alkalmas e lényegi információ mérésére.

E gondolatmenet szerves részét képezi három, a kollektív racionalitás természetére vonatkozó gondolatnak a közgazdaság területére való kiterjesztése. E felfogás szerint a gazdasági érvelés a) gyakorlati, b) hallgatólagos és c) olyan társadalmi ismeretek függvénye, amelyek csak az együttműködés feltételei között kerülhetnek felszínre, az őket létrehozó társadalmi tevékenységen kívül nem léteznek. Ez az ismeret egyszerre premisszája és konklúziója a dinamikus számításnak. Ez nem feltétlenül jelent paradoxont; sőt a játékelméletben az ilyen érvelés létezése az alapfeltevések közé tartozik csakúgy, mint az, hogy a problémák, melyeknek megoldására irányul (koordinációs problémák), esetenként megoldhatóak. Ettől függetlenül az elképzelés alkalmazása a piacelmélet területén rendkívül ellentmondásos.

Hayek gondolatmenetének vitathatatlanul van egy igazságmagja, és ezt még a szocialisták is kénytelenek voltak elfogadni (sőt talán ők leginkább): a szabad társadalmi kapcsolatok paradigmája az önkéntes együttműködés, melynek során több ember együttesen eléri azt, aminek megvalósításához egyenként nem rendelkeznek kellő tudással és erővel. Az ilyen tevékenységnek szükségszerűen részét képezik a gondolkodás olyan formái, amelyek egyidejűleg hallgatólagosak, gyakorlatiak és közösségiek úgy, ahogy ezt Hayek leírta. Hayek egyszerűen annyit állít, hogy az Adam Smith „nagy társadalmának” megfelelő nem lezárt gazdasági együttműködés esetében, ez a fajta gondolkodás nemcsak uralkodó lesz, hanem alapvető is. Amennyiben a sikeres működéshez szükséges feltételek hiányt szenvednek, annak a tőle függő társadalmi rend látja kárát. Ilyen körülmények között az egyéni érdekek összeütközésbe kerülnek egymással, a láthatatlan kéz fojtogató marokká válik.

Hagyomány

A fenti gondolatmenetet a gazdaságtan területén szokták segítségül hívni a piacgazdaság melletti érvként. Hiba lenne azonban azt hinni, hogy a konzervatívok osztoznának a libertariánusok rajongásában a piac mint a politikai szabadság egyetlen és elégséges forrása iránt. Éppen ellenkezőleg, a konzervatív a libertariánus piacelméletet pontosan azon tévhit megnyilvánulásaként utasítja el, amelyben a marxizmus is elmarasztalható: feltételezik, hogy a gazdasági struktúrák elsődlegesen az intézményekhez képest, és hogy a politikai rend egyedül a gazdaság függvénye.

A Kommunista kiáltványban Marx és Engels azért méltatta a „kapitalizmust” (értve ezalatt a piacgazdaságot), mert az elég erős, hogy elsodorja a régi társadalmi rendet, képes minden hitet, értéket és szokást a feje tetejére állítani, és kiszív minden életerőt és tartalmat az intézményekből. Így, feltételezésük szerint, a kapitalizmus a forradalom számára készíti elő a terepet, hiszen felszámol minden olyan erkölcsi akadályt, amely annak útját állhatná. A szocializmust a varázsát vesztett kapitalista világ örököseként képzelték el; úgy vélték, hogy a szocializmusnak nincs szüksége, és nem is tűrheti el azt a varázst, amelytől az ember, „előtörténetében”, függött.

Néhány évvel a Kommunista kiáltvány megjelenése előtt egy másik, a modern társadalom megértése szempontjából mélyebb és maradandóbb mű is megjelent – Tocqueville A demokrácia Amerikában című műve. De Tocqueville a piacgazdaságban csupán a demokratikus folyamat egyik jellemzőjét látta – ebben a folyamatban a társadalmi rend és az intézmények egyenlő felek közötti szerződés, megegyezés vagy hallgatóságos beleegyezés eredményeként jönnek létre. Ez a folyamat nem a válság, hanem a stabilitás irányába visz, a közészer és a rendezettség felé. Ugyanakkor az amerikai demokrácia kiegyenlítő mozgása sokkal nagyobb ütemben és biztosabban termeli a társulásokat és intézményeket, mint ahogy elpusztítja őket. Az amerikai politikai folyamat éppen mobilitásának köszönhetően tudta újraalkotni a hagyományos rendet és azokat a maradandó intézményeket, amelyekre a hagyományos európai kormányzati rendszerek épültek.

Az elfogulatlan szemlélő Tocqueville és nem Marx jóslatainak beteljesülését láthatja. A szabadpiac sok mindent elpusztított: mégis egy olyan nagyobb társadalmi erő – az emberi egyetértés ereje – egyik megnyilvánulási formája, amely éppúgy képes intézményeket létrehozni, mint elpusztítani. És bármilyen változásokat is kényszerített ki ez az erő, ezek a politikai intézményekre nézve kevésbé bizonyultak pusztítóknak, mint a szocialisták átfogó tervei.

Ha meg akarjuk érteni a konzervatívok hozzáállását a szabadpiachoz, először egy olyan jelenséget kell megvizsgálnunk, amelyre a piac, állítólag, veszélyt jelent, s amelynek megvédéséért a konzervatív mindenre kész: a hagyományt. Burke, Eliot, Oakeshott és mások értekezései alapján a hagyományos rend konzervatív elképzelését az alábbi megállapításokkal írhatjuk le: 1. a társadalom több, mint az őt alkotó egyének összessége; 2. a társadalmi együttműködés a kölcsönös alkalmazkodás kényes mechanizmusán alapul; 3. ez a mechanizmus az egyén szintjén a „dolgok szokásos menetének” fokozatos elsajátításában nyilvánul meg; 4. ennek eredményeként az egyén szert tesz a társadalmi szokások „hallgatóságos megértésére”; 5. ez a hallgatóságos megértés közvetít az egyén és a társadalom között, ennek révén „tudja, mit tesz”, amikor belép a társadalmi érintkezés hálózatába. Ezt nevezzük mi „hagyománynak”.

Ebben a felfogásban a hagyomány, természetesen, ugyanannak a jelenségnek a megnyilvánulása, mint a piac – a társadalmi érintkezésben megnyilvánuló hallgatóságos és közös megértésé. Míg azonban a gazdasági viselkedés célja az egyéni haszon, addig a hagyomány a fennálló társadalmi rend tudatos elfogadását feltételezi. A hagyomány öngazolást a múltban és nem a jövőben keres, célja nem az egyéni haszon, hanem a társadalmi elfogadottság és megbecsülés. Abból azonban, hogy mind a hagyomány, mind a piac fokozatosan kialakuló, konszenzuális kölcsönösségen alapul, arra következtethetünk, hogy látszólagos kibékíthetlenségükön felül lehet emelkedni, s valóban nehéz is lenne olyan feltételeket elképzelni, amelyek csak az egyik számára lennének kedvezőek.

A központi hatóságok éppúgy nem honosíthatnak meg hagyományokat, mint ahogy a gazdaságot sem lehet ésszerűen megtervezni. Mindkettő arra példa, amit Hayek találó kifejezéssel „spontán rendnek” hív: e rend létrejöttének szükséges feltétele a spontaneitás. Ennek megfelelően minden, a hagyomány fenntartására irányuló törekvés pontosan azt a hallgatóságos megértést segíti, amely a piacgazdaságban fejeződik ki, és minden a piaci viszonyok eltörlésére irányuló kísérlet a társadalmi tudásnak azt a magját veszélyezteti, amelyből a hagyományok származnak. Ha van ellentét a hagyomány és a piac között, akkor az a dolgok természetében keresendő: az üzlet előrettekintő lendülete és a társadalmi nyugalom visszatekintő jellege között fennálló feszültségben. Ezeknek az ellentétes áramlatoknak az összebékítése, az általuk kiváltott válságok kezelése és annak az egyensúlynak a helyreállítása, amelytől mindkettő függ, a politika állandó feladatainak egyike. Ez azonban nem olyan feladat, amely egyszer s mindenkorra elvégezhető, ha ugyanis

a konfliktusban álló felek egyikét megsemmisítik, az menthetetlenül maga után vonja a másik pusztulását is.

Ez tehát alapos indok a Kommunista kiáltvány apokaliptikus látomásának elvetésére: a hagyományos rend és a szabad gazdaság egyazon társadalmi folyamat két különböző aspektusa, és konfliktusukat valamilyen módon kezelni kell, különben minden elpusztul. Eldobva a marxista szemüveget, azonnal észre fogjuk venni, hogy több évszázados létezése során milyen sikeres volt e konfliktus kezelése. Ha a hagyományos rendnek az a sorsa, hogy a cserétől való függősége okozza vesztét –ahogy Wotan dárdáját Alberich gyűrűjétől való belső függése semmisíti meg –, akkor ennek nem az a magyarázata, hogy a köztük lévő feszültség feloldhatatlan, vagy legyőzhetetlen, hanem az, hogy ahogyan Wagner megmutatja: Alles was ist, endet – és ez az állítás megcáfolhatatlan ugyan, ám nem lehet politikai program forrása.

A hagyomány illetően védelme, persze, módfelett absztrakt és „másodlagos”. Aligha valószínű tehát, hogy nagy tetszést aratna a konzervatívok körében, hiszen az ő hagyománytiszteletük pontosan abból fakad, hogy e hagyomány és nem valamiféle, a hagyomány társadalmi hasznosságát taglaló absztrakt elmélet részeseinek érzik magukat. Ettől függetlenül ez az elmélet számos egyedi gyakorlat alátámasztására alkalmas. A fenti elemzés alapján a házasság hagyomány; csakúgy, mint a jog, kiváltképpen a szokásjog, amelyet a konzervatívok mindig is a rugalmas és autoritatív igazságszolgáltatás példájának tekintettek. A konzervatív elmélet részletei az ilyen intézmények megértésére irányuló kísérletekből állnak össze, de a megoldást nem kívülről, hanem belülről keresik: saját életük és céljaik szemszögéből.

Az egyén a társadalomban

Ezen a ponton a liberális és a konzervatív útjai elválnak. A liberális társadalomképének középpontjában az autonóm egyén áll, akit csak a haszon fűz a társadalomhoz, identitása és sorsa egyedül a sajátja. Az ilyen egyén számára a legfőbb politikai jó a szabadság – a mások által létrehozott kötöttségektől és kényszerektől való függetlenség. Az öngyaráítás és önfelszabadítás révén virágzó szabadságban élő egyén metafizikus képe készíti a liberálist arra, hogy elfogadja a konzervatívoknak a piacgazdaság és a hagyományos rend mellett szóló érveit. Ugyanezen okból viszont elutasítják azt a fogalmat, amely a konzervatívok számára az intézmények belső életének és belső céljainak megértése szempontjából minden másnál fontosabb: az autoritást. A konzervatívok nem csupán azért állnak ki az autoritás mellett, mert mély ellenszenvet éreznek a zabolázatlan szabadsággal szemben, hanem mert az ember természetére vonatkozóan másfajta elképzelés él bennük, amely Hegel, Bradley és más metafizikus idealisták műveiben kapott nagyszerű megfogalmazást.

Eszerint az emberi szabadság és az emberi személyiség társadalmi produktum, az ember már eleve az elődei iránti kötelezettségek közé születik. Átruházhatatlan kötelességei vannak a történelemmel és egy olyan kultúrával szemben, amelyet nem ő választott. Bradley a következőképpen magyarázza ezt: az autonómia csak úgy érhető el, ha elsajátítjuk valamely társadalmi „állomás” kötelezettségeit. Ezeket a kötelezettségeket nem magunk vállaljuk, hanem ránk hárulnak; nem beleegyezésen és nem is szerződésen alapulnak, hanem a kötelességtudat és a hála felgyülemlett terhén. Az autonómia kötelezettségeit szabadon vállaljuk, de tisztelni csak akkor tudjuk őket, ha azokat a másfajta kötelezettségeket is tiszteljük, melyek teljesítésétől az autonómia törekeny rendjének egésze függ. Kötelességérzet nélkül az autonómia csak üres váz, melynek sem belső értelme, sem igazolási alapja nincs. Ha az autonómiát tekintjük társadalmi célunknak és mindennemű politikát ennek alárendelünk, akkor megfosztjuk magunkat a valódi közösségtől. Ha méltó módon akarjuk értékelni a

szabadságot, azt is értékelnünk kell, ami e szabadság előfeltétele, azaz a társadalmi rendet, amely a köteleességek és értékek forrása, és az emberi személyiség identitásának alapköve.

A konzervativizmus nem az abszolút hatalom, hanem az azt életre hívó anarchia ellenében jött létre. Azt hihetnénk, hogy az egyén várva várt felszabadulása a kötöttségek, az általános viselkedési normák és az autoritatív vezetés alól az emberi szabadság legteljesebb virágzását jelenti. A konzervatív szemében azonban az önfelszabadítás öntékozlást jelent: nem a szabadság elnyerését, hanem annak elvesztését. A konzervatív politika nem azt tekinti céljának, hogy egyre szélesebb és átfogóbb szabadságjogokat biztosítson, hanem hogy „óvja az intézményeket” — hogy fenntartsa és megerősítse mindazt, ami a közjó érdekében jött létre. Mivel útját állják az újdonság utáni mohó vágy érvényesülésének, az intézményeket egyre gyakrabban tekintik, tévesen, az egyén szabad kibontakozását gátló tényezőnek: a konzervatívok figyelmének középpontjában ezért mindig az intézmények álltak, s nem az egyének.

Az autoritás forrása az intézményekben és a szokásokban található, és a kongeniális autoritás a konzervatív politika céljainak egyike. Még ha egy bizonyos magasabb filozófiai szinten összhangban is élhet liberális és konzervatív, a mindennapi politika szintjén komoly ellentétek választják el őket. A liberális fel akarja szabadítani az egyént a tekintély alól, a konzervatív meg akarja óvni a tekintélyt az egyéni lázadástól. Tekintély nélkül, állítja a konzervatív, nincs akarat, csak étvágy, egyéniség helyett a nyájszellem, szabadság helyett az „alternatívák” céltalan hajszolása érvényesül, hiába fecsérel el az egyén annyi energiát miattuk, értéket egyik sem jelent.

Állampolgári hűség

Hegel – a konzervatív legitimitás gondolatának elméleti tudora – a társadalmi kötelezettségek hármasságát javasolja. A „társadalom” összetett rendszerként írható le, melyet az eltérő eredetű kötelezettségek egymáshoz kapcsolódása tart össze. Az egyént egyrészt a családjához és az államhoz fűzik kötelezettségek, másrészt olyan kötelezettségek is hárulnak rá, amelyek a felebarátaival való szabad és spontán kapcsolatából születnek: ezek a „civil társadalom” kötelezettségei. A civil társadalom a szerződések közege, de nem szerződésen alapul. Megléte egyrészt a család függvénye, amely gondoskodik róla, másrészt az államé, amely védelmezi, de sem a családhoz, sem az államhoz kapcsolódó kötelezettségek nem értelmezhetők szerződéses keretek között. A családi tűzhelyhez fűződő kötelezettség a köteleességtudat része: csak azok számára érvényes, akik képesek elfogadni egy olyan tartozás realitását, amelyet nem szabadon vállaltak, és tisztelni tudják a körülményeket, amelyek közé születtek. Csak ilyen ember válhat teljes autonómiával bíró személlyé, az emberi létezés értéke, mélysége és súlya csak így érhető meg. Az ilyen ember azt is felismeri, hogy az államhoz másfajta köteletség fűzi, mint azok, amelyek a piacon hárulnak rá.

A civil társadalom a szabad társulások összessége. Folyamatos működését intézmények biztosítják, amelyek a kötelezettségek meghatározása révén inherensen a szerződéses legitimitás meghaladása felé mutatnak. Az első számú ilyen intézmény az állam. Nélküle nem létezhet jog, és így garancia sem a civil társadalom fennmaradásához nélkülözhetetlen igazságszolgáltatásra. Az államhoz fűződő kötelezettségünk csakúgy, mint az, melyik a családhoz és tagjaihoz fűz, nem szabad vállalás, hanem egy lassú fejlődési folyamat eredménye, és ennek során jóval hamarabb megtanuljuk ezeket a kötelezettségeket, mint hogy szabadon meg tudnánk felelni a velünk szemben támasztott elvárásaiknak.

A szerződéses államelmélet konzervatív elutasítása nem jelenti azonban annak a liberális elképzelésnek az elutasítását is, mely szerint a társadalomnak konszenzuson kell alapulnia. De a „konszenzus” sok mindent jelenthet, és hogy egy adott esetben mit takar, nem választható el attól a folyamattól, amely létrehozta. Annak jóváhagyása, hogy az ember abban

a házban éljen tovább, amelyet örökölt, nem ugyanaz, mint annak jóváhagyása, hogy az almáját tonnánként száz fontért árulja. Ahelyett, hogy egy ilyen beláthatatlan és homályos eszmére hivatkoznánk, helyesebb, ha a társadalmi és politikai kötelezettségek konszenzuális alapjára emlékeztetünk időről időre, nem feledve eltérő eredetüket. A legitim kormányzást meghatározó konszenzus az állampolgári hűségből fakad. Az egyén állampolgári hűséggel tartozik a társadalomnak, az intézményeknek, a szokásoknak, a társulásoknak és az államnak is. Ez az állampolgári hűség egyetlen esetben sem szabad választás kérdése, és sohasem választható el elsajátításának történetétől, melynek egyedi tartalmát és motiváló erejét köszönheti.

Szövetség

Az emberi társadalom támaszát adó állampolgári hűséget Burke „szövetségnek” nevezi. Sajátos szövetség ez, hiszen nemcsak az élőkre terjed ki, hanem a holtakra és a még megszületendőkre is. Ennek a szövetségnek, a konzervatívok szerint, nincs egyetlen kizárólagos vagy uralkodó célja. A szerelemhez és a barátságához hasonlóan saját maga a cél. A „civil társulás” (Oakeshott kifejezése) nem „célirányos” abban az értelemben, ahogy egy hadi vagy üzleti szövetség „célirányos”; részesei nem számíthatnak egyéb haszonra, mint maga a részvétel. Természetesen vannak sajátos célok, mind az államon, mind a civil társadalmon, mind a családon belül; ezek a társadalmi létezés során merülnek fel, s teljesen leköthetik azokat, akik hatásuk alá kerülnek. E célok némelyike – a honvédelem, a szegénység enyhítése, a jogi rendezés – állandó felkészülést igényel. Ám ezek a célok nem annyira a társadalom végső céljait, mint inkább előfeltételeit jelentik. A társadalom éppúgy nem az emberi szükségletek kielégítése céljából létezik, mint ahogy egy növény sem saját egészségéért. A növény egészsége létezésének feltétele: nem cél tehát, ami felé a növény törekszik. A politikai szövetségnek sincs különválasztható célja, és ha esetleg az emberek boldogabbak is a politikai renden belül, mint azon kívül, a rend önmagában éppúgy nem eszköze a boldogságnak, mint ahogy a szerelem vagy barátság sem az.

Burke azt állította, hogy a politikai rendre nézve állandó veszélyt jelent a lelkesedés, valamint az a törekvés, hogy valamely mindenre kiterjedő program céljait és eszményeit a politikai hatalom intézményein keresztül valósítsák meg. Ha a politika valamely erkölcsi célnak („fegyveres doktrína” — ahogy Burke nevezi) rendelődik alá, ez szükségszerűen azt jelenti, hogy a társadalmat az állam parancsnoksága alá rendelik, valamilyen központi tevékenység érdekében mozgósítják és egy jövőbeli cél szolgálatába állítják. Felborul az állam és a civil társadalom létfontosságú egyensúlya, a politika a totalitárius hatalom felé vezető ösvényre lép.

A konzervatívoknak sok minden nem tetszik a szocializmusban, de talán semmit sem kifogásolnak annyira, mint a „közös cél” hajszolását. Bármi legyen a cél — egyenlőség, testvériség, szabadság vagy a „társadalmi igazságosság” – nem az elképzelés maga, hanem a közös törekvés az, amit el kell utasítanunk. Az ilyen közös törekvés lényegéből fakadóan ártalmas az állampolgári hűségre nézve, mert a társadalomra önmagán kívüli célt kényszerít.

Autoritás és személyiség

Az autoritás más, mint a hatalom, habár mindkettő erő forrása és – kedvező körülmények esetén – abból is ered. Az autoritás a hatalom gyakorlására való jogot jelenti; az autoritás elismerése ezért a hatalom jogosságának elfogadását jelenti. A konzervativizmus egyik legfontosabb célja olyan autoritásrendszer megfogalmazása, meghonosítása és lehetőleg igazolása, amely megfelel a modern viszonyoknak és elfogadható azok számára, akik alá tartoznak.

Hibás az a feltételezés, hogy a monarchiák hanyatlásával a személyes autoritás sorsa is megpecsételődött volna a kormányzás területén. Személyisége nemcsak személyeknek lehet, és nemcsak személyek képesek olyan hatalmat gyakorolni, amit rendszerint egyén gyakorol egyén felett. Az állam is (legalábbis így kellene lennie) személy – mind a római jog értelmében, mind a társadalmi tapasztalatainkból ismerős, bonyolultabb, erkölcsi értelemben. Az államnak egyéni cselekvés és felelősségvállalás forrásának kell lennie, nem pedig a személytelen adminisztráció eszközének. Az államnak bizonyos dolgokat ellenőrizhetően el kell végeznie, és a következményekért felelősséget kell vállalnia. Cselekedeteinek egy értelmes lény cselekedeteinek kell lenniük, nyitottnak kell lennie a kritikára, és képesnek a bűnbánat, a szégyen, a büszkeség, a tisztelet, az önigazolás és a részvét érzésére.

A korporatív személy gondolata tehát alapvető a konzervatív gondolkodás számára. A marxista gondolkodás hatására a társadalmi változás eszközeit gyakran hívják „osztályoknak”. Az osztályok azonban nem ágensek, hanem egy olyan gazdasági folyamat melléktermékei, melynek eredete kívül esik a politikai választás területén. Nem meglepő hát, hogy a politikai folyamatok marxista megközelítését egyfajta személytelen légmentes kör hatja át. A konzervatívok szerint, természetesen, ez a megközelítés tévesen ábrázolja a politika területét. Pontosan az, ami a leginkább megragadható és érthető – a kollektív cselekvés szabályai –, kezd a legkevésbé kézzelfoghatónak tűnni, míg az, ami leginkább ellenáll a politikai elemzésnek – a „gazdasági alap mélystruktúrája” –, egy, jellegét tekintve vele alapvetően ellentétes figyelem középpontjába kerül. Ez a gondolkodásmód előrevetíti a civil társadalom valóban bekövetkező halálát a marxista államban. Ellenszerűen a konzervatívok az ésszerűen cselekvő egyén a politika középpontjába történő visszaállítását javasolják. A világot olyannak kellene látni, amilyen – azaz: az ész, a választás, az érzelem, a felelősségvállalás, a jog, a kötelesség és a személyiség szemszögéből. A korporatív személyiség fogalma nélkül a társadalom világából eltűnnek ezek a lényegi jegyek. Az autoritásnak nyoma vész, pusztá arnyékká válik, ködképpé, melyet már nem tudunk azonosítani.

A konzervatív a „felszín elsődlegességében” hisz. Állampolgári hűségünk tárgyai az autoritás forrásai, politikai figyelmünk fókuszai pedig a korporatív ágensek: az intézmények, a jog, a parlamentek, az egyházak, az iskolák. A velük való személyes kapcsolatunk jelenti legitimitásérzetünk forrását, s ennek fennmaradásához támogatnunk kell azon intézményeket, melyek létrehozták. Maitland, és pártfogója, Gierke jelentőségét a konzervatív gondolkodás szempontjából nagyrészt az adja, hogy általuk a korporatív személyiség fogalma újra visszakerült a jogi és politikai gondolkodás középpontjába.

Az állam

A konzervatívoknak nem áll szándékában örökérvényű preskripciót adni az államnak; a fennálló rend megértésénél és méltányolásánál, valamint a lehetséges változások kereteinek kijelölésénél többre törekedni nem lehetséges és nem is kívánatos. A konzervatív politikaelméletben a következő elképzelések bizonyultak fontosnak:

a) Az állami intézmények egy politikai folyamat részei, a civil társadalomnak a szabad társulás szintjén nem kielégíthető igényei ezen keresztül fejeződnek ki. Ezeket az igényeket csak egy olyan egységesített, autoritatív „utasítások láncolata” elégítheti ki, mint amilyen a személyes államban létezik. A jogot, a honvédelmet és a jólét alapvető szintjének biztosítását sorolhatjuk ezen „közjók” körébe – habár ez utóbbi státusát a libertariánus közigazdászok kétségbe vonják.

b) A társadalmi konfliktusok feloldása egyike a kormány legfontosabb feladatainak. Az államnak ennél fogva rendelkeznie kell a szükséges erővel minden ellene szervezkedő társulás lefegyverzésére, továbbá megfelelő autoritással, hogy döntéseit elfogadják. Más szóval, szuverenitással kell bírnia valamennyi polgára és társulása felett.

c) A konfliktusok hatékony feloldásának egyik feltétele a polgárok érdekeinek képviselője a szuverén hatalom előtt. Más szavakkal: a politikai folyamatot át kell hatnia a képviselő elvének a parlamentáris intézmények, az adminisztratív bíróságok és a fellebbezési jog révén. A képviselői intézményeket mindig sokkal könnyebb volt felszámolni, mint létrehozni, fenntartásukhoz pedig állandó védelemre van szükségük, ez az oka, hogy a konzervatív politika egyik alapszempontjává vált.

A demokratikus választás sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a képviselőnek. Sőt az autoritással bíró intézmények állandó demokratizálása törvényszerűen oda vezet, hogy a hatalom olyanok kezébe kerül, akik a gyakorlásával járó felelősséget ki tudják játszani. Tehát éppen a kívánttal ellenkező irányba hat, azaz: nem az irányítás alatt álló érdekek képviselőjét szolgálja a legfőbb irányítási fórumokon. A konzervatívoknak a demokrácia eszményeivel kapcsolatos kételyei mögött (melyeknek különböző formában Thibon és Mallock ad hangot) ez a megfontolás húzódik. A képviselő elve hozzátartozik az intézményekhez, és politikai rendeltetésük betöltésére csak szilárd autoritású háttér esetén képesek. A választások vagy referendumok alkalmával mindig valamilyen fontos kérdés kerül terítékre. Minél nagyobb a választók köre, annál kevésbé lesznek képesek megérteni a kérdést; s ha minden megkérdőjelezhető, akkor minden – maga a kérdés is – értelmét veszti. Tehát még a demokratikus folyamatnak is olyan kontinuitáson kell alapulnia, melyet maga nem képes kiváltani; az intézmények és autoritások kontinuitásán, ami mértékül szolgál a felmerülő igények osztályozásához. Röviden megfogalmazva: a demokráciának alkotmányra van szüksége, és ennek a demokratikus változások hatásugarán kívül kell esnie.

d) De Maistre a francia forradalommal kapcsolatban azt mondta, hogy alkotmányt nem lehet csinálni, csak kapni. De Maistre (csakúgy, mint ultramontán társai Bonald és Lammenais) úgy vélte, hogy az alkotmánynak Istentől kell származnia. Gondolatmenetéhez azonban jobban illene, ha azt állítaná, hogy az alkotmánynak a politikai folyamatból kell megszületnie, írásos dokumentummal nem lehet teljes egészében megtestesíteni, vagy hatékonyan bevezetni. (Íme egy újabb példa a hagyomány „láthatatlan kezére”, melynek jótékony hatását azért élvezhetjük, mert nem törekedtünk rá.) A konzervatívok számára az amerikai alkotmány nem cáfolata, hanem megerősítése de Maistre tételének: ez a dokumentum ugyanis azokat a szokásjogi alapfeltevéseket fejt ki, amelyek már addig is működtek az amerikai államban.

Az alkotmány továbbá nem azonosítható egyetlen dokumentummal, vagy az abban meghatározott intézményekkel sem. Az alkotmány, Spinoza szavaival, az állam lelke, lelkesítő szelleme, mely nem csupán írott törvényekben és paragrafusokban testesül meg, hanem a szokásokban, az általánosan elfogadott feltevésekben, a hallgatóságos megértésben, a kölcsönös bizalomban és a közös elvárásokban is. Mindaz, ami tételesen le van írva, csupán a mindenki által hallható hangja egy olyan lénynek, mely még ezernyi más módon ad magáról életjelt. Az a temérdek papír, amelyet az ENSZ „alkotmánynak” nevez, s a világ könyvtáraiban ilyen címszó alatt szerepel, nagyrészt valami egészen más célt szolgál. Rendszerint nem az államtest lélekadó elvének leírását tartalmazza, hanem a tirannikus hatalom elképzelésére szolgál.

e) Korlátozott kormányzás. Az alkotmány egyik üdvös hatása az, hogy a kormány hatalmát világos és kiszámítható módon korlátozza. Ha ez nincs így – például csak „feltételes” hatálya van, és „szükség” esetén (erről az uralkodó, a főparancsnok, a junta vagy a vezető párt rendelkezik) félre lehet tenni – akkor az nem valódi alkotmány. A legfontosabb intellektuális kérdés mindig az volt, hogy miként lehetne a hatalmat úgy korlátozni, hogy közben ne szenvedjen csorbát a hatalomnak a szuverenitáshoz szükséges belső egysége.

Ennek egyik fontos eszköze – melyet az angol alkotmány tanulmányozása nyomán Locke és Montesquieu ajánlott, és amelyet az amerikai alkotmány explicite is megfogalmaz – a hatalmi ágak szétválasztása. A szétválasztás elmélete mind megvalósulásában, mind

lehetőségeit tekintve nagyon szövevényes és rejtett csapdákkal teli. Ezzel együtt, két évszázadnyi vita után, amely a korlátozott kormányzás sine qua nonja körül folyt, mégiscsak megszületett egy lényeges elv, mely nélkül nem lehetne több, mint üres fikció – a bírói függetlenség elve. Ha a bírói hatalom nem független a kormány végrehajtó hatalmától, akkor a bírói ítéletek nem szolgálhatnak a vezető és az alattvalók közötti megbízható választóvonalként. Ha azonban a bírák függetlenek, akkor a törvény teljes szigorával léphetnek fel a polgárok képviselőjében az állammal szemben. Csak ilyen feltételek mellett (és ezek távolról sem általánosak a modern világban) képes az alkotmány ténylegesen korlátozni az állam hatalmát úgy, hogy az közben megmarad az egységes szuverenitás kifejezőjének. Az állam saját hatalmát csakis így korlátozhatja kiszámíthatóan és ellenőrizhetően.

A bírói függetlenség törékeny alkotmányos produktum, amely nemcsak explicit szabályokat jelent, hanem bevett szokásokat, elfogadott hagyományt, a különböző pártok közötti bizalmat és kölcsönösséget – és mindenekelőtt egy bizonyos közszellemet, vagy Rechtsgefühl-t. A liberálisok általában azért védik a bírói függetlenséget, mert azt az egyéni jogok előfeltételének tartják. Arról azonban általában nem beszélnek, hogy mi a bírói függetlenség elérésének vagy fenntartásának módja. Mint oly sok minden, ami a liberális politikát lehetővé teszi, a bírói függetlenség is egy alapvetően nem-liberális történelem folyamódványa. Olyan konvenciók, hagyományok és hivatalok tartják fenn, amelyekben rengeteg hallgatóságos egyezés és felhalmozott autoritás egyesül. A liberális politika itt is, csakúgy, mint másutt, a konzervatív intézményeken élösködik. Aki a liberális elvekhez következetesen tartja magát, az gyakorlatilag konzervatív. (Összességében ez olvasható ki Hayeknek a szokásjog mellett, a törvények általi jogalkotás ellenében felhozott meglepő, ám briliáns gondolatmenetéből, amelyet itt újraközlünk – ezt a gondolatmenetet egyébként már megelőlegezte Sir William Blackstone a Commentaries on the Laws of England című műve első kötetében.)

f) A jogállamiság. Az uralkodó és alattvalói (vagy az állam és polgárai) között a jognak kell közvetítenie, és az egyének közötti konfliktusokat is, ahol lehetséges, bírói ítélet által kell feloldani vagy legalábbis a pártatlan bíráskodás valamely olyan gyakorlata révén, amelyben fellelhetőek a jog jellemző jegyei. Minden, ami ennél kevesebb, elmarad a konzervatív szuverenitás-eszmény mögött. A jogállamisághoz sok minden hozzátartozik, és igencsak nehéz lenne elválasztani a történelmi körülményektől. A bírói függetlenség szükséges feltétel; a fellebbezés rendszere, mely az irregularitások és az elfogultság orvoslására szolgál úgyszintén. Az önkényes őrizetbevétel, és a tárgyalás nélküli bebörtönzés lehetőségét szintén ki kell zárni – a habeas corpus hagyományos angol törvénye ennek biztosítására szolgál. E szabadságjog hiányában a törvény és a „törvényes eljárásrend” mindig kiszolgáltatott lesz a hatalmon lévők önkényének. Senki sem vitathatja, hogy vannak olyan rendkívüli helyzetek, amikor az ilyen apróságokról le kell mondani. De azt sem vitathatja senki, hogy a szükségállapot rendkívüli helyzet, és ha a szükségállapot évről évre folytatódik (ahogy ez a világ egyik részében 1917 óta tapasztalható) ez egyértelműen a legalitás hiányáról árulkodik.

g) Emberi jogok. A modern világban, ahol az önkényuralom állandóan terjeszkedik és növeli hatalmát, az „ember jogainak” követelése egyre sürgetőbb, mégis egyre valószínűbb, hogy süket fülekre talál. A konzervatív számára az emberi jogok követelése súlyát és jelentőségét nem a benne kifejezett eszmének köszönheti, hanem a körülményeknek, amelyek között létrejött. Nem elvont igazságszolgáltatásra való felhívásról van szó, hanem a legitimitás és a jogállamiság visszaállításának követeléséről. Ha létezik egyáltalán természetes jog, akkor a bírói ítélethez való jog feltétlenül az. Amíg az emberek ügyeit nem a jog szabályozza a szó teljes értelmében, addig az ember a lelkét is kibeszélheti a jogok mibenlétéről (bele is vörösödhet), de a világon semmit nem ér el. Amíg az embereket nem a

jog kormányozza, addig a jogokat taglaló értekezések műkedvelő metafizikai gyakorlatok maradnak. Ráadásul, Burke és de Maistre óta a konzervatívok körében általánosnak mondható az a felismerés, hogy az egyre több és becsvágyóbb „emberi jogok” kivívására fordított politikai energia – miközben megfeledkezünk a jog és az autoritás kényes gépezetének karbantartásáról, noha a követelt jogok gyakorlatba való átültetését ez tenné lehetővé – egyike a zsarnokság legfőbb okainak. Leo Strauss (akit széles körben konzervatív politológusként tartanak számon) úgy véli, hogy a politika elméletének és gyakorlatának legfontosabb feladata a természetjog keresése és a neki megfelelő intézmények építése. A konzervativizmus azonban igyekszik távol tartani magát az olyan eszméktől, amelyek legjobb esetben is csak zavaros metafizikus érveléssel igazolhatók. Sokkal nagyobb a jelentősége az egyén személyisége és a személytelen bürokratikus állam közötti valódi konfrontációnak, amely egyre elkeseredettebb a modern világban. Az egyén ebben a konfliktusban nem sok hasznát látja egy metafizikus természetjog-doktrínának, sokkal nagyobb szüksége van hatékony jogi eljárásra, amely védelmet nyújthat a hatalom birtokosaival szemben.

A politikai jog egyfajta vétó a polgár kezében, amelyet pajzsként használhat a fenyegető veszély elhárítására. A jogok biztosítása, s kiváltképpen az állammal szembeni jogoké, elengedhetetlen feltétele a korlátozott kormányzásnak. Ámde a veszélyt, amellyel szemben védelmet remélünk, a jogok nyelvezete is előidézheti. Ugyanis arra is felhasználhatók, hogy politikai szabadságjogok garantálása helyett új és átláthatatlan követeléseket alapozzanak meg. Nézzük csak a „munkához való jogot”: az egyik értelmezés szerint ez azt a jogot jelenti, hogy munkát vállalhassunk anélkül, hogy ebben bárki gátolna. A törvénynek, amely ezt a jogot biztosítja, az a rendeltetése, hogy meggátolja, hogy az embert akadályozzák az általa választott tevékenység folytatásában. A szocialista gondolkodás nyomásának hatására azonban a „munkához való jog” már nem szabadságjogot jelent, hanem mértéktelen követelést az állammal és az államon keresztül mindazokkal szemben, akiknek viselniük kell ennek költségeit. Ebben az értelmezésben a munkához való joga biztosított munkahelyhez való joggá válik – tekintet nélkül arra, hogy ez az adomány megérdemelt-e. Ez a jog csak úgy biztosítható – ha egyáltalán biztosítható –, hogy egyrészt a gazdaság feletti állami ellenőrzést óriási mértékben megnövelik, másrészt olyan rendszabályokat vezetnek be (esetleg kötelező hatállyal), amelyek nyilvánvalóan a szabad gazdaságban élvezett jogok megkurtítására irányulnak.

Az ilyen típusú „követelésjog” ezért csak úgy biztosítható, ha egyidejűleg növelik az állam hatalmát, illetve az államot szocialista irányba fordítják. A nyelvezet, amely korábban az állam korlátozása mellett szól, egyszeriben a kiterjesztés mögé áll. Ráadásul az emberi jogok erősödését követelő mozgalom egésze a konzervatívok számára visszatetsző fordulatot vett az utóbbi években. A jogok követelése ma egyet jelent az egyén, illetve az egyén feletti szuverenitást az államtól elbitorolni igyekvő csoportok részéről megnyilvánuló igények állandó növekedésével, anélkül persze, hogy az egyén kötelességei növekednének. A kötelességek nélküli jogok követelése erkölcsileg és jogilag is elítélendő. A politikai szférában, ahol mindenféle megalapozatlan követelések és zendülések igazolására használják, komoly veszélyt jelentenek mind az egyes állampolgárok, mind pedig az állam alapját képező engedelmes magatartás szempontjából.

Személyes kormányzás

Ahogy már jeleztem, a konzervativizmus szkeptikus az eszményekkel szemben és inkább foglalkoztatja az állam természetes egyensúlyi állapotának fenntartása, mint az, hogy valamilyen külső cél felé vezérelje, amely idegen tőle. A konzervatív gondolkodás mindazonáltal határozott képet rajzol a politikai és polgári erényekről, és ez igencsak vonzó

lehet mindazok számára, akik alaposan végiggondolták a modern történelmi katasztrófák okait.

Ez a kép a fejlett személyes államot ábrázolja. Az állam nem csupán korporatív személy, a korábbiakban vázolt értelemben, hanem egyúttal a személyiség jellegzetes erényeivel is bír. Személyes kapcsolatban áll állampolgáraival és (ahol lehetséges) a többi személyes állammal. A forradalmi nézetekből fakadó személytelen zsarnoksággal szemben a konzervatív államot minden ízében áthatja a beszámoltathatóság elve. Ebben az államban a kollektív tettek sem indulnak jobb eséllyel a törvény ellenében, mint az egyéni tettek – de nem is fenyegeti vagy akadályozza őket a törvény, mely védi a szabad társulásokat és bővelkedik olyan elgondolásokban, melyek nélkülözhetetlenek az intézmények kiépítéséhez.

A személyes kormány apparátusa az állampolgárok által önként ráruházott autoritással rendelkezik, ám mégsem törekszik arra, hogy a jog fölé helyezze magát, és nem is lehet erre esélye. A törvények hatálya alá tartozók ugyanakkor széleskörű képviselést kapnak – a parlament, a bíróságok és a fellebbezési jog révén – a szuverén hatalom előtt, így az uralkodót és az alattvalót a kölcsönös alkalmazkodás állandó folyamata kapcsolja össze. Az ilyen állam a jó szokások, az erényesség és a jó cselekedetek iránti szeretet kialakításán keresztül halad a tökéletesség felé. De semmivel sem valószínűbb, hogy eléri, mint bármilyen más személy esetében, hibáit tehát, ha nincs mód javítani rajtuk, el kell tűrnünk. Mindazonáltal az állam az őt megkötő és cselekvési terét meghatározó történelmi körülményeken belül képes a reformokra és végre is hajtja azokat, amennyiben állampolgárait áthatja a közszellem, és módjukban áll befolyásolni a hatalmon lévőköt.

Személyes állam nem létezhet a jog által védett, törvényes ellenzék nélkül. Az ellenzék felszámolása, amivel egyetlen forradalmi kormány sem késlekedik, az ésszerű döntéshozatal első összetevőjének – az alternatívák szabad megvitatásának – és egyúttal a hibák kijavítási lehetőségének megsemmisítésével egyenértékű. Ez az egyetlen hiba ezernyi másikat szül: az ellenzék nélküli állam nem ésszerű, nem személyes, semmi sem kényszeríti, hogy felelősséget vállaljon hibáiért és bűneiért; a jog sem képes igazán korlátozni, hiszen valahányszor egy törvény az ellentétes vélemény mellett szólna, azonnal eltorzítják vagy módosítják; de nem lehet az erény ösvényére sem terelni, egyrészt nincs, ami erre kényszerítené, másrészt hiányzik belőle a megvalósításhoz szükséges belső készlet. Még ha ez az állam valamely csoda folytán egy időre erényes emberek irányítása alá is kerülne, akkor sem lenne semmilyen biztosíték arra, hogy erényük megmarad, vagy hogy az állandó változás kényszerének hatására helyüket el nem foglalják romlottabb emberek.

Más személyekhez hasonlóan a személyes állam sem eszköze valamilyen célnak, hanem cél önmagában, melynek törekvéseit és nézeteit akkor is tiszteletben kell tartani, ha azok változtatásra szorulnak. Identitása történetileg meghatározott, és csak úgy szakítható ki körülményei közül, ha erőszakot teszünk mindazon, ami akaratát és személyiségét kialakította, illetve megsemmisítjük az életét jelentő hűséget. A személyes állam a törvény előtt egyenlő partnerként kezeli a polgárt, tiszteletben tartja méltóságát és autoritását. Nem meglepő tehát, hogy számos konzervatív, megpróbálván konkrét formába önteni a polgár és állam személyes viszonyát, ahhoz az archetípushoz tért vissza, amelyből az kialakult: ez pedig az uralkodó és alattvalójának viszonya, és ezért a személyes kormányzás paradigmájaként az alkotmányos monarchiára hivatkoznak. Ez az álláspont csak azoknak tűnhet anakronisztikusnak, akik még nem fogták fel teljesen az angol szokásjog azon tanának erejét, mely szerint a korona „egyszemélyes jogi személy”.

Tulajdon és igazságosság

A korábban vázolt konzervatív politikaelmélet nem ad választ a szocialisták legfontosabb kérdésére, amely a tulajdon, a hatalom és az „életesélyek” elosztása.

Mindazonáltal vannak bizonyos nem-szocialista, sőt talán antiszocialista vonatkozásai, melyeket nem árt tisztázni.

A szocialista címszó alá legalább két felfogás tartozik. Az első – melyet a leninizmus testesített meg – utópisztikus, apokaliptikus, el akarja söpörni a dolgok régi rendjét, hogy a helyére olyan új és igazságos rendet állíthasson, amelyben végre érvényesülhet az igazság és egyenlőség. Vallási fanatizmusa és a politika mérséklő hatásával – kiváltképpen a törvényekkel és intézményekkel, valamint az általuk megtestesülő kompromisszumos magatartással – szemben tanúsított türelmetlensége visszataszítóvá teszi mindazok szemében, akik a politikai létezés alapjának a jogot és a kompromisszumot tekintik. A konzervatív gondolkodók mindazonáltal jelentős erőfeszítést fejtettek ki az utópisztikus szocializmus lelkivilágának leírása, illetve bírálata terén. A modern konzervativizmus tudniillik éppen azon törekvés ellenében jelent meg, hogy a vallásos lelkesedést átvigyük a szekuláris világba. Öntudatra ébredését tehát, melyről szívesen lemondott volna, a forradalom nyavalyája kényszerítette ki.

A szocializmus második típusa nemcsak abban tér el az elsőtől, hogy elutasítja a „forradalmi utat” az alkotmányos kormányzást és a fokozatos reformokat választva, hanem abban is, hogy realistább, kevésbé képtelen célokat tűz ki maga elé. Nem a tökéletes igazság megvalósításáért szállnak síkra, hanem a „spontán” piacgazdaság igazságtalanságainak kijavítását célzó lépések érdekében. A szocializmus ezen típusának követői rendszerint támogatják az alkotmányos kormányzást és a jogállamiságot, és megkísérik inherensen „célirányos” politikájukat összehétközíteni azoknak az eljárásoknak a folyamatos alkalmazásával, amelyeknek értékét számukra sokkal inkább korrektív és nem autoritatív jellegük adja. Nem hívei az állam „elsorvasztásának”, inkább olyan célra akarják felhasználni, melyre adott formájában, csakis az állam lehet képes – a széles körű szenvedés enyhítésére.

A konzervatívok, bizonyos megszorítások mellett, gyakran fejezték ki szimpátiájukat a szocializmus ezen felfogása iránt. Amennyiben ugyanis az állam tényleg személy, aki a polgárokkal kölcsönös megbecsülés és felelősségre vonhatóság viszonyában áll, akkor aligha lehet érzéketlen az elkerülhető szenvedéssel szemben. Valójában: az első olyan törvényes intézkedések, amelyek később a jóléti állam kialakulásához vezettek, 19. századi konzervatívok gondolataiból születtek.

A konzervatívok azonban egyre inkább szembekerülnek a jóléti állammal, amelynek terjeszkedése ellen nagyjából három ellenérvet hoznak fel. Először is: a jóléti állam alapját képező „társadalmi igazságosság” eszméje – amely a jóléti államban nem jótékonyságot jelent, sokkal inkább annak a „joga”, aki kap, és nem annak az erénye, aki ad – az erkölcsi érzék romlását vonja maga után, illetve ennek elleplezését segíti. Másodszor: a jóléti állam, amely erre az elképzelésre épül, egyre inkább távolodni látszik az autoritatív és személyes állam konzervatív elképzelésétől, és egy labirintusszerű, kiváltságokkal áthatott arctalan hatalmi rendszer irányába tart. Ez a hatalom olyan polgárságot nevel, mely egyre kevésbé hajlandó felelősséget vállalni, egyre jobban hiányzik belőle a személyes felelősségérzet, és egyre inkább azon bürokrácia adományainak élősködőjévé válik, mely iránt nem érez semmiféle hálát.

A harmadik ellenérv szerint – talán ismerősebb, bár ideológiai szempontból kisebb súlyú – a jóléti állam többet ígér, mint amennyit teljesíteni tud: rákos daganatként növekszik a gazdasági rendszerben, és végül magát a jólét biztosítását is veszélybe sodorja. A szegények sorsa csak azért javulhat a jóléti államban, mert közben más is változik – nő a termelőerő, ez azonban nemcsak áldás a jóléti állam számára, hanem egyúttal a létét fenyegető veszély forrása is.

A szocialisták önbizalmát megtépázták a közelmúlt eseményei, és a nyugati választók növekvő kételye ígéreteik iránt. Még nagyobb volt azonban az a csapás, amely a szocializmus elméleti alapjait ingatta meg. Gondoljunk csak a „társadalmi igazságosság” szocialista

elképzelését ért kritikákra, melyeket különböző formákban von Mises és Hayek, illetve legutóbb Robert Nozick fogalmazott meg. A szocialisták az igazságosságot az elosztás sajátjaként fogják fel, figyelmüket elsősorban arra fordítják, hogy miként osszák el a „társadalmi terméket” – azaz annak a tulajdonnak, privilégiumnak és hatalomnak összességét, amely kizárólag annak köszönheti létét, hogy az emberek a társadalomban együtt élnek és dolgoznak. Ez az összeg a szocialisták szerint mindennemű abszolút tulajdonosi jog nélkül jön létre, és aztán a „társadalom” (valamiféle szellem, mely az államban nyilvánul meg) elosztja. A terméket, melyet méltányossági alapon kellene elosztani – mondjuk, azok között, akik a legtöbbet tettek megtermeléséért vagy akik leginkább rászorulnak –, valójában a legméltánytalanabban osztják el, olyan legális jogosítványok alapján, amelyek körülbástyázott és igazolhatatlan privilégiumokat fejeznek ki.

Más szavakkal, a szocialisták olyan társadalomképet alakítanak ki, amelyből a „tulajdonosi jogok” teljesen hiányoznak. Ráadásul azt is feltételezik, hogy ezeket a jogokat a „társadalom” által gyakorolt elosztás tevékenysége hozza létre. A társadalom egyes tagjait semmi más nem jogosíthatja fel a belőle való részesedésre, mint „tagságuk” és a munkában való részvétel. Csakhogy az az igazságosság legfontosabb elveit sértené meg, ha azok húznák a legnagyobb hasznot társadalmi tagságukból, akik a legkevesebbet dolgoznak. A „társadalomnak” ezért az egyének kezéből a saját kezébe kell vennie a dolgok intézését, hogy biztosíthassa a társadalmi termék valóban igazságos elosztását.

Számos ellenvetés hozható fel a „társadalmi igazságosság” ezen elméletével szemben. Például milyen alapon tételezik fel, hogy a termék vagy a haszon tulajdonos nélkül jön létre? Nem lehet kétséges, hogy a tranzakciók, melyek során ezek a dolgok létrejönnek, már megalapozzák bennük a tulajdonosi jogot – a jogok biztosítása lenne tehát a gazdasági együttműködés rendes ára? Ezeket a jogokat nem lehet eltörölni anélkül, hogy ne esne igazságtalanság a felekkel szemben: márpedig erre van szükség, ha a terméket valamilyen szocialista terv szerint akarják elosztani. Ezenfelül „társadalom” nevű ágens egyszerűen nem létezik, mint ahogy nincs olyan feladat sem, hogy „a társadalmi termék elosztása”. Az egyetlen ágens, aki képes e feladatot ellátni – az állam –, már úgy jön létre, hogy a polgáraival kötött szerződések, egyezmények és kötelezettségek kötik, így a jog és az alkotmány elkerülhetetlenül olyan jogok betartására kötelezi, amelyeken ő kívül áll. Ha mégis azt hinnénk, hogy ez valós „feladat”, ennek bizonyára az az oka, hogy félreismertük a tulajdonlás és a polgárság viszonyait, amelyek közül egyik sem vezethető le – a szocialisták minden ilyen irányú próbálkozása ellenére sem – valamilyen egyszerűbb, delegalizált társadalmi „tagság” fogalomból.

Az igazságosság eszméjének valódi alkalmazását nem a társadalmi termékek és javak elosztására vonatkozó nagyívű számítgatásokban kell keresnünk, hanem az egyes társadalmi szereplők, valamint a köztük és a világ között lezajló ügyletekben. A szabadon vállalt egyezség betartása, prima facie, igazságos; egyoldalú felrúgása pedig igazságtalan. Munkára kényszeríteni valakit, majd a terméket beleegyezése nélkül elvenni, igazságtalan. És így tovább. Ezen egyéni ügyleteknek köszönhetően – amelyekben az állam is részt vehet, mint egy személy a sok közül – a tulajdonosi jog és a haszon természetesen oszlik meg. Az igazságosság mindaddig érvényesül, amíg a jogokat tiszteltben tartják; de éppen a jogok létrehozásának és megszerzésének folyamata az, ami egyenlőtlen elosztásukat eredményezi.

A jogok tiszteltben tartása azonban gyorsan feledésbe merül, mihelyt a „társadalmi igazságosság” fikciója kezdi meghatározni gondolkodásunkat. A társadalmi kapcsolatok szférájából eltűnik a személyes felelősség és kötelezettség érzése, megbomlik a közös vállalkozások egységessége. Ha semmi sem lehet valóban az enyém, amíg a „társadalom” újra el nem osztja, akkor jogosan semmit nem adhatok vagy kaphatok. Ha semmilyen kiváltság nem megérdemelt, amíg a „társadalomisten” kézjeggyével el nem látta – noha előzőleg már minden természetes jogosítványt eltörölt –, akkor a nyereségemet nem oszthatom meg mással,

s nem lehetek rá büszke jó szerencsém jeleként. De ez csak egy példa a szocialista absztrakció romboló hatására. Azzal, hogy mindenfajta történelmi jogosítványt kiseprűznek a világból, a személyiség alapvető jogát sodorják veszélybe: azt a jogot, hogy a kapcsolatokban a közvetítés alapját azon jogok és felelőségek képezzék, melyeket maguk a kapcsolatok hívnak létre. A szocializmusban az állam minden jogot, minden kiváltságot, minden hatalmat magának követel, a társadalmi „egyenlőség” célja azonossá válik az egyén teljes behódolásával egy korlátlan hatalmú entitás előtt – a szocialista gondolkodás „társadalma” előtt. Ez a teljhatalmú „társadalom” aztán némi fondorlattal bürokratikus, zsarnoki állammá alakul át.

A konzervatív a tulajdont olyan intézménynek látja, amelyet bár az állam biztosít, erkölcsi és gyakorlati eredete a civil társadalomban, illetve abban a spontán hajlamban keresendő, hogy megszerezzük azt, ami elérhető, hogy együttműködjünk másokkal, és hogy az anyagi világot az egyéniség és az akarat kifejezésévé tegyük. Ezt a prepolitikus hajlamot a politika is átveszi, eltörölni viszont nem tudja. Tulajdonképpen az eltörlésére irányuló törekvések vezettek a modern kormányzás legdurvább formáihoz. Ha már egyetlen filozófiai érv sem képes meggyőzni bennünket a magántulajdon inherens értékéről, akkor ennek az oly sok emberi spontaneitást magába olvasztó intézménynek az elpusztítására bevetett módszerek pusztá barbársága elegendő kellene legyen, hogy felnyissa a szemünket. Ha azonban egyszer elfogadjuk a tulajdonhoz való jogot, akkor azon nyomban saját „természetrájzra” tesz szert. Ez a természetrajz és nem a „termelési viszonyok” valamiféle alaprendszerének működése az, ami az ipar és kereskedelem jelenleg létező hálózatát kialakította. Csak a történelem szűk látókörű megközelítése esetén – amely a technikai felfedezések által kiváltott válságra összpontosít – kerülheti el figyelmünket az a tény, hogy a „kapitalizmus” az emberi társadalom állandó jellemzője. A magántulajdon és a piaci kereskedelem rendszere nem átmeneti jelenség, és nem is törölhető el – a szocializmus ugyan föld alá szoríthatja, de ha ez történik, maga a szocializmus kezd el függeni tőle, és fennmaradása érdekében kénytelen lesz eltérni a természetes emberi kapcsolatok „második gazdaságát”.

Család és hierarchia

Természetes emberi vonás, hogy a barátainkkal jót akarunk tenni. Ez a vonás lényegi része mind a barátságoknak, mind a szerelemnek: mindkettő szelektív módon rendszeres előnyöket nyújt. A család és a barátság a meghatározója azoknak a nem önkéntes kötelezettségeknek, amelyekből az állam iránti kötelezettségeink kialakulnak. Ennek megfelelően egyetlen olyan konzervatív államfelfogás sincs, amely ne számolna valamilyen szinten a társadalmi differenciáltság azon fajtáival, amelyek az érzelmekből, a rokoni kapcsolatokból és a szeretetből adódó kötöttségek mintájára törvényszerűen alakultak ki. Létrejöttük megakadályozása olyan nagyfokú beavatkozást igényelne az adományozás és az együttműködés spontán gyakorlatába, ami közzvetlenül a társadalom szövetét veszélyeztetné.

Az „egyenlőség” misztikus és irracionális célkitűzés. Ilyen vagy olyan szempontból lehet esetleg védeni; de az abszolút érték szintjére emelve az egyenlőség gondolata tartalmatlanná válik és elveszti vonzerejét. A konzervatívok általában kiállnak „a törvény előtti egyenlőség” mellett; esetleg még az egyenlőség olyan általános elvét is elfogadják, amely szerint mindenkinek meg kell kapnia jogos jussát, és ebben az értelemben az „egyenlő” elbírálást. Ám az „egyenlőségnek” ez az (arisztotelészi) értelme (a „jogi méltányosság”) nagyon is összeegyeztethető, sőt megköveteli a jelentős vagyoni és helyzeti előnyök létezését. Az egyenlőség bármely más, radikálisabb formája célként következtelen, eredményként pedig nemkívánatos. Az emberek nem egyenlők értelmi képességeik, erejük, megjelenésük, tehetségük, egészségük és eredeti társadalmi helyzetük tekintetében – más szavakkal: minden olyan szempontból, ami lényeges azon hajlamukat illetően, hogy embertársaikhoz barátság és

szerepet fűzze őket. A természetes egyenlőtlenségek tehát társadalmi egyenlőtlenségeket táplálnak: aki másképp gondolja, az egyszerűen nem veszi figyelembe, hogy az ész, az erő és a szépség valóban vonzóbb, mint a butaság, a gyengeség és a csúfság. A hierarchia és az előnyök tehát kiküszöbölhetetlenek. A feladatunk nem az, hogy harcoljunk ellenük, hanem hogy egyrészt patológikus formáit elkerüljük, másrészt fenntartsuk azon formáit, amelyeket elfogadnak azok, akiknek a legkevesebb hasznuk származhat belőle.

E kérdés nyílt megvitatása – melyet Gustave Thibon csendes töprengései, Paretónak az elitek melletti szigorúan tudományos érvei és Mallocknak az egalitarianizmussal szembeni részletesen kidolgozott bírálata jár körül – egyre több nehézségbe ütközik. Habár általánosan elfogadott, hogy a társadalmi „egyenlőség” elérhetetlen, mégis tovább él az a különös felfogás, hogy valamilyen homályos módon mégiscsak kívánatos. Bárki, aki hajlandó elvetni az egyenlőség eszméjét, kiválik a tömegeből, és hacsak nem fogadja el Nietzsche kihívó és paradox álláspontját, azonnal az emberiség ellenségének fogják kikiáltani. Mindazonáltal nehéz a rend, az autoritás és az intézmények konzervatív szemléletét fenntartani anélkül, hogy a rétegződést általában, de különösen az örökletes rétegződést ne tekintenénk az életképes politikai organizmus természetes részének. Sajnálatos, hogy mivel az igazságot nem lehet hangosan kimondani, a konzervatív politika itt kerülőutakra kényszerül.

Ez nem jelenti azt, hogy a konzervatív politika az „osztályuralom” politikája, vagy hogy bármely határozott szempontból célja lenne a társadalmi rétegződés fenntartása. Ellenkezőleg, a rétegződés, a tulajdonhoz hasonlóan, egy olyan kéz műve, amely láthatatlanul működik a cselekedeteinkben – szándékainktól függetlenül. E hatás tudatos kiváltására törekedni éppen megvalósulásának veszélyeztetését jelenti: annak megkérdőjelezését, ami csak addig értékes, amíg nem kérdőjeleződik meg – azaz addig, amíg társadalmi választásaink és érdekeink szilárd hátterét alkotja.

Osztály és intézmény

Ez az egyik legnagyobb konfliktusforrás a konzervatív és a szocialista gondolkodás között. A konzervatív számára az osztályok nem játszanak, és nem is játszhatnak szerepet a politikában; a szocialisták számára éppen az osztályok határozzák meg a politikai teendőket, és céljaik eléréséhez fel is használják őket. Osztályok valóban léteznek, legyünk bármilyen szkeptikusak is a marxi vagy weberi osztályelmélettel szemben. A szocialista állásponttal szembeni konzervatív ellenvetéseket a személyes állam gondolatára vezethetjük vissza.

Az osztályok nem cselekvő és nem is korporatív személyek. A társadalom osztályokra való felosztása inkább a szemléletességet szolgálja, nem pedig erkölcsi okokat. Még ha el is fogadjuk, hogy az így nyert magyarázat fontos és igaz, akkor sem kellő alap a valódi „osztálypolitika” megvalósításához. Ráadásul az a gondolat, hogy a politikai hatalomért osztályok és nem korporációk versengenek, veszedelmes következményeket rejt magában. Minden oldal elismeri, hogy az osztályok nem erkölcsi ágensek – szigorúan kívül esnek dicséreten, elmarasztaláson és javíthatóságon. Ezért hivatkozhatnak választóik makulátlan tisztaságára azok, akik a politikában valamelyik osztály öntudatos képviselőiként lépnek fel. Bármit tegyenek is ők – az „elcsapat” –, nem „ők teszik”: ők csak a kiváltságos osztály önkéntelen mozgását követik. Ez a csírája a személytelen kormányzásnak. Az „elcsapat” nyíltan kivonja magát a felelősség alól, semmiért nem lehet nyilvánosan felelősségre vonni. A cselekvés, a felelősség hatálya alól kivonva, személytelenné válik; ha magát a kormányt is ilyen ágencia vezeti, akkor a politikai rendnek vége, a jog és a legitimitás végveszélybe sodródik.

A társadalmi rend jellegét a korporációk és nem az osztályok döntenek el. Korporáció alatt nemcsak a vállalatokat és üzleti társaságokat értem, hanem az egyházakat, csapatokat, klubokat, egyetemeket, zenekarokat, iskolákat, színházakat, baráti köröket, tánc- és

vitacsoportokat is. Ezek a csoportok – amelyeket sokkal inkább a kikapcsolódás, semmint a munka hozott össze – testesítik meg a békés együttműködésre vonatkozó konkrét tapasztalatainkat, és a boldogságot hozó rendeltetés nélküliség állapotának irányába mutatnak. Ahogy Maitland rámutatott, az egyik fontos törvény feladatköre az autonóm intézmények védelme és fenntartása, jogaik és kötelességeik meghatározása és jogi, illetve erkölcsi személyiséggel való felruházása.

Ezzel elérkeztünk nemcsak az „osztálypolitizálással” szembeni konzervatív ellenérzések fő forrásához, hanem a konzervatívok ragaszkodásának egyik legfőbb tárgyához is. Noha az állam és a civil társadalom nem azonos, egymástól függetlenül mégsem virágozhatnak. Az állam eltorzulása a totalitárius ellenőrzés alatt maga után vonja a civil társadalom eltorzulását is: valamennyi intézmény egyetlen irányelvnek rendelődik alá, elvész a korporációk létfeltételét jelentő autonómia. A társadalom „mozgósítására” – közös cél mögé való felsorakoztatására – már utaltam. A konzervatív gondolkodás számára azonban nem mindig válik világossá ennek az átalakulásnak a teljes jelentősége. A konzervatív államnak a konzervatív társadalmat kell óvnia. Mindenekelőtt biztosítani kell mindazon garanciákat, amelyek szükségesek lehetnek ahhoz, hogy az intézmények egyrészt személyiségre tehesenek szert, másrészt, hogy ez társadalmi erővé válhassék. Az átmenet társulásból a személyes intézménybe az egyéniség kialakulásának fontos szakaszát képezi. Az alsóbb szintű intézményekben való részt vállalás – Burke ezeket hívta „kis közösségeknek” – juttatja az egyént a tagság élményéhez, aki így nemcsak azt tanulja meg, hogy kiterjessze tevékenységét a békés és rendeltetés nélküli együttműködés területére, hanem hogy ezen túl és ezzel párhuzamosan, felelősségérzetét is kiterjessze a környező világ irányába. Az autoritás gyökerét jelentő elképzelések kialakulása ennek függvénye, és az egyén ennek során tanulja meg olyan elvárások alapján mérni magát, amelyek nem tőle származnak.

Ezzel visszajutottunk a konzervatív beállítottság alapjához: „az intézmények védelméhez”. Az autonóm intézmények védelmével az állam saját autonómiáját erősíti. Az autonóm intézmények elpusztításával pedig saját magát fosztja meg azoktól a fellebbviteli fórumoktól, amelyek támogathatnák engedelmessegre formált igényét. Az intézmények elpusztításával az állam saját személyiségét pusztítja el, az autoritatív személyből leplezetlen, elidegenítő hatalom válik. A francia forradalmároknak, illetve a modern totalitárius kormányoknak az autonóm intézmények betiltását célzó intézkedései tehát döntően hozzájárultak a modern személytelen állam megvalósulásához, illetve a forradalmi politika széles körű elutasításához.

Vallás és erkölcs

A liberálisok, J. S. Millt követve, mindig a maximális tolerancia mellett álltak ki vallási és erkölcsi kérdésekben, a konzervatívok viszont, Sir James Fitzjames Stephens követve, azt vallják, hogy az erkölcsi és a vallásos érzület elválasztása a jogtól sem nem lehetséges, sem nem kívánatos, mivel hosszabb távon az embereknek a jogállamiságtól való elidegenedésével járna együtt.

Ez a kérdés az utóbbi időkben egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, részben a hagyományos vallási és erkölcsi kötelek nyilvánvaló lazulása miatt, részben pedig a vallási szennvedélyek – különös, gyakran veszélyes formákban való – törvényszerű újjáéledése miatt, melyek között a totalitárius szocializmus előkelő helyen szerepel. A konzervatívok a vallást az erkölcs egyik bástyájának tekintik, az erkölcsöt pedig a társadalmi rend sine qua nonjának. A vallás azonban az intézményektől elszakadva, az egyéni lelkiismeret fennhatósága alatt, éppen annyira veszélyes a társadalmi rendre, mint amennyire szilárd támasza egyébként. Sohasem szabad közömbösnek maradnunk, ha a vallási intézményeken a hanyatlás jeleit tapasztaljuk, vagy meggondolatlanul saját örökségük ellen fordulnak. A szilárd berendezkedés

konzervatív elképzelésében mindig is fontos helyet kaptak az egyházak, valamint a spirituális feladataik betöltéséhez szükséges törvényes privilégiumok biztosítása. Mivel a vallás és az erkölcs egyaránt valamilyen irányú türelmetlenséget testesítenek meg, ezért lehetetlen a törvényes renden belül úgy rögzíteni őket, hogy közben liberalizálunk minden olyan intézményt, amely a gyökerüket jelenti. Bármilyen legyen is tehát a vallásos hit helyzete, a konzervatív jogszemlélet mindig is a hagyományos dogma felé hajlik.

Továbbá miután a konzervatívok tudják, hogy a meglévő értékeket könnyebb elpusztítani, mint újakat kialakítani, természetes, hogy szimpátiával fordul a vallásos világképhez. A vallás nyelve, szimbólumai és népi erkölce tehet egy népet képessé arra, hogy szembenézzen legsúlyosabb félelmeivel, szenvedéseivel, hogy megőrizze saját folytonosságát, azaz fenntartsa az élők, a még megszületendőket és a holtak „szövetségét”. E nagy társadalmi erő – amely az egyéni szenvedélyeken felülemelkedve, összegyűjti a szétaprózódó energiákat, és méltó helyet biztosít a jótékonyaságnak, az áldozatvállalásnak és a tisztaságnak – hiánya törvényszerűen vezet a társadalom felbomlásához. Ez a felelbomlás, mely a liberálisok ígéreteiben az évszázados láncoktól való megszabadulásként jelenik meg, úgy tűnhet, mintha a szabadság növekedését jelentené. Valójában, ahogy már jeleztem, a szabadság csökkenését jelenti: azt a társadalmi rendet ássa alá, amely a szabadság virágzásának feltétele.

A politikaelmélet számára az egyik legnagyobb nehézséget mindig a politika és a vallás határterületének megrajzolása jelentette (Voegelin ezt a témát járja körül erősen személyes hangú előadásában). Ha másért nem, legalább azért figyelmet érdemelne a konzervativizmus, hogy e nehézségeket felismerte, ugyanakkor ellenállt annak a tendenciának, hogy a magánszférába (a „választóképes felnőttek” szférájába) utaljon egy olyan lelet jelenséget, amely egyértelműen a közre tartozik, mind tartalmát, mind hatását tekintve. A konzervatívok, a szocialistákhoz hasonlóan úgy vélik, hogy a köz- és a magánszféra sokkal bonyolultabban fonódik össze, mint ahogy azt a liberálisok gondolják. Az erényes állam sorsa polgárai közszellemétől függ. A közös erkölcs, a kötelességtudó magatartás elfogadása és az engedelmes viselkedésre való készség nélkül, a közszellem nem alakulhat ki teljesen, és nem létezhet tartósan. A jogot fenntartó közszellem a nagy betűvel írott magánerkölcs. Ezért képtelenség az a feltételezés, hogy a jog elválasztható legbensőbb erkölcsi érzékünkötől, miközben továbbra is megkapja azok támogatását és áldozatvállalását, akiknek erkölce fennmaradásának záloga.

(1n: Roger Scruton szerk.: Conservative texts. Macmillan, 1991.)